

चीरहरण उपन्यासमा शरीर राजनीति

शारदा खनाल

उपप्राध्यापक, त्रिभुवन बहुमुखी क्याम्पस, पाल्पा

इमेल : sharadak974@gmail.com

लेखसार

प्रस्तुत लेखमा नीलम कार्की निहारिकाकृत चीरहरण उपन्यासको शरीर राजनीतिका आधारमा अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । विद्यमान शरीर राजनीतिको पक्षलाई अध्ययनीय विषय बनाई त्यसैसम्बन्धी अवधारणात्मक ढाँचालाई सैद्धान्तिक आधार मानेर प्रस्तुत लेख तयार गरिएको छ । कृतिको अर्थापनका लागि सघन पाठविश्लेषण विधिअनुसार सूक्ष्म पठनद्वारा स्थापित सिद्धान्तका आधारमा सन्दर्भपरक विश्लेषणसमेत गरिएकाले अध्ययन गुणात्मक प्रकृतिको छ । विवेच्य उपन्यासमा प्रस्तुत शरीर राजनीतिको विषयलाई मूल प्राज्ञिक समस्या बनाएर त्यसको समाधान खोज्न कृतिमा पितृसत्तात्मक कोणबाट भएको महिला शरीरको प्रयोग तथा शक्ति र प्रभुत्वबाट भएको मानव शरीरको प्रयोगको मात्र अध्ययन गरिएको छ । यस उपन्यासमा सबैभन्दा बढी द्रौपदी, कुन्ती, देवव्रत र पाण्डवहरूको शरीरको प्रयोग भएको छ भने गान्धारी, माद्री, अम्बा, अम्बिका, अम्बालिका, काशीनरेश, शात्वयुवराजजस्ता पात्रहरूको शरीरको पनि उपयोग गरिएको छ । पितृसत्ताले गरेको शरीर राजनीतिमा महिला शरीर विशेष गरी द्रौपदीको शरीरको सबैभन्दा धेरै प्रयोग भएको छ । राजोचित गुणले युक्त भए पनि छोरी भएर जन्मेकै कारण यस उपन्यासमा प्रयुक्त राजकुमारीहरूलाई कुनै मूल्य दिइएको छैन बरु उनीहरूलाई आआफ्ना पिता र दाजुका राज्य जोगाउने छेकबार तथा हतियारको रूपमा उपयोग गरिएको छ । द्रौपदी पिता द्रुपदको लक्ष्यभेदन गर्न सक्ने धनुष विद्यामा सर्वश्रेष्ठ सुरवीर पुरुषसँग सुपुत्रीको विवाह गरिदिने उर्दी वा होडको सिकार भई कष्टपूर्ण जीवन भोग्न बाध्य बनाइएकी छन् भने हस्तिनापुर राज्यका सच्चा हकदार भएर पनि दासराज, मत्स्यगन्धा, धृतराष्ट्र र दुर्योधनको सत्तास्वार्थका निम्ति क्रमशः देवव्रत र पाण्डवहरू हकअधिकारबाट वञ्चित भई बलिवेदीमा चढ्न र कष्टपूर्ण जीवन भोग्न बाध्य पारिएका छन् । समग्रमा प्रस्तुत उपन्यास शरीर राजनीतिका कोणबाट अध्ययनीय भएको निष्कर्ष प्राप्त भएको छ ।

शब्दकुञ्जी : दाउपेच, धर्मानुकूलता, पितृसत्ता, प्रभुत्व, विनिर्मिति ।

विषयपरिचय

चीरहरण उपन्यास नीलम कार्की (२०३१) निहारिकाले लेखेकी हुन् । कक्षा ६ मा पढ्दै गर्दा 'किसान' नामक पत्रिकामा आमा कविता प्रकाशित गरी औपचारिक रूपमै साहित्य साधनातर्फ उन्मुख भएकी निहारिकाले नेपाली साहित्यका उपन्यास, कथा, कविताजस्ता विधामा सशक्त रूपले कलम चलाएर आफ्नो सिर्जनात्मक कौशलतालाई प्रमाणित गरिसकेकी छन् । आख्यानात्मक क्षेत्रमा विशेष सफलता हासिल गरेकी निहारिकाका पाँचओटा उपन्यास, तीनओटा कथासङ्ग्रह र दुईओटा कवितासङ्ग्रह प्रकाशित भइसकेका छन् । मौन जीवन (२०५१), अर्की आइमाई (२०७०), चीरहरण (२०७२) र योगमाया (२०७४) द्रौपदी अवशेष (२०७८) उनका औपन्यासिक कृतिहरू हुन् । उनको चीरहरण उपन्यासले २०७२ सालको पद्मश्री र योगमायाले २०७४ सालको मदन पुरस्कार प्राप्त गरेको अवस्थाबाट पनि उनको औपन्यासिक लेखन क्षमताको उचाइ सहजै आँकलन गर्न सकिन्छ । नारीविषयक उपन्यास लेखे उनले पितृसत्तात्मक समाजका कारण नारीले सदियौँदेखि अहिलेको अवस्थासम्म भोग्नुपरेका पीडा, व्यथा, अवहेलना, अपमान, अन्याय, अत्याचार र उत्पीडनलाई निकै नजिकबाट बुझे ती कुराहरूलाई सिर्जनामार्फत कलात्मक र मार्मिक ढङ्गले प्रस्तुत मात्र गरेकी छैनन् । यसबाट मुक्ति पाउन स्वयं नारी सचेत भएर लाग्नुपर्ने सन्देश प्रवाह गरेकी छन् । प्रस्तुत लेखमा शोध उपन्यास चीरहरणलाई शरीर राजनीतिका कोणबाट अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ ।

शरीर राजनीति पाश्चात्य समालोचना परम्पराको आधुनिक समालोचना पद्धतिका रूपमा विकसित भई सांस्कृतिक अध्ययनका क्षेत्रमा देखापरेको नवीन पद्धति हो । समग्र मानवजीवनका क्रियाकलापलाई सांस्कृतिक रूपमा हेर्ने सांस्कृतिक अध्ययनको एउटा पक्षका रूपमा शरीर राजनीतिलाई लिइएको छ । शरीर राजनीति भनेको त्यस्तो प्रथा वा नीति हो जसको माध्यमबाट समाजले मानवशरीरलाई विनिर्मित गर्दछ र शरीरलाई व्यक्तिगत तथा सामाजिक नियन्त्रणको स्तरमा पुऱ्याउँछ (पौडेल, २०७७, पृ. २) । यसमा जैविक शरीरको मात्र अध्ययन नगरी सांस्कृतिक, सामाजिक तथा त्यसले प्रभाव पारेका सबै किसिमका शरीरको अध्ययन गरिन्छ । महिला वा पुरुषको आफ्नो शरीरमाथि अरूको नियन्त्रण हुनुहुँदैन, नियन्त्रण छ भने किन्, केका लागि र कसरी मान्छेले आफ्नो पहिचान गुमाइरहेको छ भन्नेतर्फ यो अध्ययन केन्द्रित हुन्छ ।

नीलम कार्की निहारिकाको चीरहरण उपन्यास प्राज्ञिक अध्ययनका दृष्टिले गहन, समस्यामूलक र अनुसन्धेय रहेको छ । यस कृतिको विविध कोणबाट अध्ययन भइसकेको र गर्न सकिने विभिन्न आधारहरू छन् तापनि शरीर राजनीतिजस्तो नवीन सैद्धान्तिक मान्यताका आधारमा अध्ययन भएको पाइँदैन । चीरहरण उपन्यासलाई विवेच्य सामग्री बनाई उपन्यासमा महिला शरीरमाथि पितृसत्ताको प्रयोग तथा मानव शरीरमाथि शक्ति र प्रभुत्वको प्रयोग केकसरी भएको छ ? भन्ने प्राज्ञिक समस्यामा केन्द्रित भई उपन्यासकै उद्घरणका आधारमा विश्लेषण गरेर निष्कर्षमा पुग्नु प्रस्तुत लेखको उद्देश्य रहेको छ ।

अध्ययनको विधि

प्रस्तुत लेखमा निहारिकाद्वारा लेखिएको चीरहरण उपन्यासको शरीर राजनीतिका आधारमा अध्ययन गरिएको छ । शरीर राजनीतिसँग सम्बद्ध प्राथमिक र द्वितीयक दुवै स्रोतका सामग्रीहरूको सङ्कलन

पुस्तकालय कार्यबाट गरिएको छ । मूल वा प्राथमिक स्रोतको सामग्रीको रूपमा *चीरहरण* उपन्यासलाई लिइएको छ भने उपन्यासको विश्लेषणका निम्ति आवश्यक पर्ने सैद्धान्तिक र प्रायोगिक सामग्रीलाई द्वितीयक स्रोतका सामग्रीको रूपमा उपयोग गरिएको छ । सङ्कलित सामग्रीको अर्थापनका लागि *चीरहरण* उपन्यासलाई सघन पाठविश्लेषण विधिअनुरूप सूक्ष्म पठन गरी स्थापित सिद्धान्तका आधारमा सन्दर्भपरक अध्ययन समेत गरिने भएकाले प्रस्तुत लेख गुणात्मक प्रकृतिको रहेको छ । शरीर राजनीतिका आधारमा महिला शरीरमाथि पितृसत्ताको प्रयोग तथा मानव शरीरमाथि शक्ति र प्रभुत्वको प्रयोगलाई उपन्यासकै उद्घरणमा टेकेर विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुगिएको छ ।

सैद्धान्तिक पर्याधार

प्रस्तुत लेखको विश्लेषण गर्ने सैद्धान्तिक आधार पाश्चात्य समालोचना परम्पराको नवीन समालोचना पद्धतिका रूपमा देखिएर सांस्कृतिक अध्ययनका क्रममा विकसित भएको शरीर राजनीति हो । सन् १९६० को दशकमा सैद्धान्तिक दृष्टिले संस्कृतिकेन्द्री अध्ययन गरी मानव व्यवहारको पहिचान गर्ने उद्देश्यका साथ बेलायतको बर्घिङ्गम विश्वविद्यालयमा स्थापित 'सेन्टर फर कन्टेम्पोररी कल्चरल स्टडिज' को सांस्कृतिक क्षेत्रबाट अभिप्रेरित भई शरीर राजनीतिको खोजी गर्न थालिएको पाइन्छ (खनाल, २०७५, पृ. १३) । यो समाज र संस्कृतिका नाममा मानव शरीरमाथि गरिँदै आएको ज्यादतीका विरुद्धमा बोल्ने पद्धति हो । शरीर राजनीतिको पृष्ठभूमि निर्माणमा सांस्कृतिक अध्ययन, लैङ्गिक अध्ययन, उपभोक्तावादी संस्कृति, पितृसत्तात्मक समाज, फेसन संस्कृति, शक्ति र प्रभुत्व मुख्य मानिएका छन् (पौडेल, २०७७, पृ. ३१) । समाज र संस्कृतिको प्रभावबाट शरीर अलग रहन नसक्ने भएकाले मानवशरीर चाहेर वा नचाहेर विभिन्न किसिमले प्रयोग भइरहेको हुन्छ । महिला शरीरजस्तै पुरुष शरीर पनि बाध्यता वा स्वेच्छामा परी प्रयोग भएको हुन्छ (खनाल, २०७६, पृ. १२९) । एकातिर पितृसत्ताले महिला शरीरमाथि केकसरी राजनीति गरिरहेको छ, महिलाका इच्छाविरुद्ध केकस्ता जबर्जस्त व्यवहार भइरहेका छन्, पुरुषद्वारा कसरी शोषित, पीडित, दमित तथा उपेक्षित जीवन भोग्न बाध्य पारिएका छन् भन्ने कुराको अध्ययन यसले गर्दछ भने अर्कोतिर पुरुषको शरीरमाथि केकसरी राजनीति भएको छ भन्ने कुराको अध्ययन पनि यसमा हुन्छ । महिला शरीरमा महिलाकै हकअधिकार हुनुपर्ने, पुरुषको अन्याय, अत्याचार, शोषण र दमनबाट महिला शरीर मुक्त हुनुपर्ने मान्यता यसले राख्दछ । पितृसत्ता नै समाजमा महिला र पुरुषबिच भिन्नता ल्याउने कारक तत्त्व हो । यस्तो समाजमा महिलाको श्रमशक्ति, यौनिकता, प्रजननशक्ति, सम्पत्ति तथा सम्पूर्ण साधनस्रोतमाथि पुरुषको नियन्त्रण हुन्छ (पाण्डे, २०६९, पृ. २२२) । प्रस्तुत लेखमा महिला शरीरमाथि पितृसत्ताको प्रयोग तथा मानवशरीरमाथि शक्ति र प्रभुत्वको प्रयोगजस्ता पक्षमा केन्द्रित भएर शरीरलाई विनिर्मित गरी *चीरहरण* उपन्यासकै उद्घरणका आधारमा द्रौपदी, कुन्ती, मत्स्यगन्धा, गान्धारी, माद्री, अम्बा, अम्बिका र अम्बालिका, देवव्रत, पञ्चपाण्डव, काशीनरेश जस्ता पात्रहरूको सामाजिक, सांस्कृतिक शरीरको विश्लेषण गरिएको छ ।

नतिजा र विमर्श

परिवारमा पुरुष तथा पिताको सर्वोच्चता, बोलबाला, प्रभुत्व वा शासन चल्ने सामाजिक व्यवस्थालाई पितृसत्ता भनिन्छ । व्यवस्थामा पुरुष सामाजिक रूपले स्वतन्त्र र पूर्ण व्यक्तिका रूपमा सर्वेसर्वा, क्षमतावान्

तथा शक्तिशाली मानिन्छ। पितृसत्तालाई दीर्घ कालसम्म टिकाइराख्न र महिलाहरूलाई हकअधिकारबाट वञ्चित गर्न त्यसै अनुकूलका विमर्श/भाष्यहरू तयार गरी आफ्नो नियन्त्रणमा राखेर उनीहरूप्रति दासीको व्यवहार गर्छन् जसले गर्दा महिलाहरू आफू शोषितपीडित भएको वा लुटिएको पत्तै पाउँदैनन्। महिलाहरू कतै बाध्यात्मक परिस्थितिमा त कतै सहमत भएर पुरुषको शोषणमा परिरहेका हुन्छन्। महिलालाई दोस्रो दर्जाको नागरिकका रूपमा हेर्ने पितृसत्ताले शरीरको जैविक भिन्नताका आधारमा मात्र महिला र पुरुषका सामाजिक छवि, भूमिका, क्रियाशीलता र सम्बन्धको निर्धारण गरिदिएको छ। पुरुषलाई सत्ता सुम्पेर महिलालाई शोषण गर्ने सामाजिक संरचनाले नै उनीहरूलाई पुरुषभन्दा कोसौं पछाडि राखेको छ। पितृसत्ता समाजको त्यस्तो अवस्था र व्यवस्था हो जसमा पारिवारिक संरचनादेखि सबै प्रकारका सामाजिक संरचनामा पुरुषको अधीनतालाई स्वीकार गरिएको हुन्छ (भट्टराई, २०७७, पृ. ३६१)। यसले पुरुषलाई नेतृत्व वा आयआर्जन गर्न सक्ने, साहसी, बलवान्, स्वावलम्बी तथा आत्मनिर्भर जातिको रूपमा हेरेको छ भने महिलालाई पराश्रित, सहनशील, कोमल, कमजोर, परावलम्बी, पुरुषको यौनक्षुधा पूरा गर्ने साधन, अर्काको खुसीका निम्ति आफूलाई बलिदान गर्दै घरभित्रका सानातिना काम गर्न सक्ने निरीह जातिको रूपमा परिभाषित गरेको छ। यस्तो सामाजिक संरचनाले महिला शरीरमाथि मात्र होइन उनीहरूका इच्छा, विचार, शक्ति र स्वतन्त्रतामा समेत अड्कुश लगाउँछ। महिलामाथि हुँदै आएका यस्तै विभेदपूर्ण व्यवहारहरूको अध्ययन शरीर राजनीतिले गर्दछ।

पितृसत्ताका आधारमा महिला शरीरको प्रयोग

महिला शरीरमाथि पितृसत्ताको प्रयोग पनि शरीर राजनीतिको महत्त्वपूर्ण पक्ष हो। निहारिकाको *चीरहरण* उपन्यास पितृसत्ताका आधारमा महिला शरीरको प्रयोगका दृष्टिले अध्ययनीय रहेको छ। प्रस्तुत लेखमा *चीरहरण* उपन्यासमा पितृसत्तात्मक सामाजिक संरचनामा सामान्य महिला मात्र नभएर महारानी, राजकुमारी र युवराज्ञीसमेतले आफ्नो अस्तित्व रक्षा गर्न नसकी कसरी प्रभावित भएका छन्, राजोचित गुणले युक्त भएर पनि स्वनिर्णय गर्ने अधिकारबाट वञ्चित भएकाले कसरी विभिन्न उत्पीडन सहेर नारकीय जीवन बिताउन बाध्य भएका छन् भन्ने समस्यामा केन्द्रित भएर अध्ययन गरिएको छ। पितृसत्ताका आधारमा महिला शरीरको प्रशस्त प्रयोग भएको कुरालाई उपन्यासका उद्धरणसहित यसप्रकार विश्लेषण गरिएको छ :

म एक विश्वासका साथ भन्न सक्छु, जेजस्तो भए तापनि शरीरबाट जतिसुकै माछाको गन्ध आए पनि पुत्र भएर जन्मेको भए चेदीराजको निम्ति स्वीकार्य हुने थिएँ म, जसरी मेरोजस्तै मत्स्यगन्ध दाजु स्विकारिनुभयो। स्वार्थी पुरुष धिक्काछु म तिमीलाई। स्वार्थी राजा, तिम्रो पुत्री कहलिनु नपरेकोमा मलाई सन्तुष्टि छ भन्ने एक स्पष्ट धारणा बनाएकी थिएँ मैले जन्मदाताहरूप्रति। (पृ. ३३)

प्रस्तुत उद्धरणमा पितृसत्ताको आडमा महिला शरीरमाथि राजनीति भएको छ। चेदीराज उपरिचर वसुले शरीरमा माछाको दुर्गन्ध आएकी राजकुमारी मत्स्यगन्धालाई तिरस्कार गरी जन्मनेबित्तिकै निसन्तान दासराज दम्पतिकी पुत्रीका रूपमा हुर्किन बाध्य पारेका छन्। शरीरबाट त्यत्तिकै माछाको दुर्गन्ध आउने जुम्ल्याहा युवराज मत्स्यलाई भने आफैँले हुर्काएर राजोचित शिक्षा दिएका छन्।

तिरस्कारको पीडा खेप्नुपरेकी मत्स्यगन्धाले स्वार्थी राजाकी पुत्री भनेर चिनिन नपरेकामा सन्तोष मान्दै जन्मदाताहरूप्रति स्पष्ट धारणा बनाएको विचार व्यक्त गरेकी छन् ।

मत्स्यगन्धाले महर्षि पराशरलाई डुङ्गा तार्ने क्रममा एकान्तमा त्यस्ती परमसुन्दरीलाई भेटेपछि उनी मत्स्यगन्धाको रूपलावण्यबाट धेरै प्रभावित भएकाले संयमित रहन सकेका छैनन् । उनले मत्स्यगन्धालाई एकपटक आफूलाई समागम गर्ने स्वीकृति दिए दुर्गन्धबाट मुक्त बनाई सुगन्धित तुल्याइदिने आश्वासन दिन्छन् । महर्षिको कुराबाट भयभित मत्स्यगन्धाले उनको कुरालाई अवज्ञा गर्दागर्दै पनि उनले दिउँसै रात पारेर एउटा टापु खडा गरी डुङ्गामा नै मत्स्यगन्धासँग समागम गरेर गर्भिणी बनाएपछि मत्स्यगन्धाबाट सुगन्धित योजनगन्धा बनाइदिन्छन् । महर्षिले पुत्र जन्माए पनि पहिले जस्तै कुमारी नै हुने वचन दिएपछि मत्स्यगन्धाले आफ्नो सन्तानलाई बिर्सेर कुमारी जीवनमा फर्कन नसक्ने विचार यसरी व्यक्त गरेकी छन् :

अनि म ? म कसरी आफ्नो सन्तानलाई बिर्सिएर कुमारी जीवनमा फर्कन सक्छु ? जब मेरो गर्भमा हाम्रो सन्तान चल्यो, मैले मातृत्वको आनन्द अनुभूति गरिसकेँ । महर्षि, ऊ हजुरको मात्र होइन मेरो पनि पुत्र हुनेछ । हजुरले पटक-पटक आफ्नो मात्र पुत्र हो भन्ने भाव प्रकट गरिरहनुभएको छ । यस्तो लाग्छ, वीर्यदानको अभिमानमा बाँचिरहन्छु, पुरुषजाति । उनीहरू बुभुद्दैनन् या व्यक्त गर्न चाहन्नन्-माता अर्थात् धर्तीको महत्त्व । (पृ. ४८)

मत्स्यगन्धाले मातृत्वको अनुभूति गरिसकेकीले सन्तानलाई माया मार्न नसक्ने, वीर्यदानको अभिमानमा बाँच्ने पुरुषजातिलाई मातृवात्सल्य र धर्तीको महत्त्व थाहा नहुने, नारीको मातृत्वलाई उनीहरूले बुझ्न नसक्ने विचार अभिव्यक्त गरेकी छन् । प्रस्तुत पङ्क्तिमा पुरुषले नारीलाई जसरी चाट्यो त्यसरी भोग्ने, भोगविलास र सन्तानोत्पादनको साधन मात्र सम्भक्ने पितृसत्ता र नारीको शरीरमाथि गरिएको राजनीतिलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

उपन्यासमा काशीराजले आफ्ना तीन छोरी अम्बा, अम्बिका र अम्बालिकाको स्वयंवरका लागि स्वयंवर समारोहको आयोजना गरेका छन् । उक्त स्वयंवर सभामा धेरै राज्यका राजकुमारहरूलाई आमन्त्रण गरिएको भए पनि शक्तिशाली राज्य हस्तिनापुरलाई आमन्त्रण गरिएको छैन । काशीराजबाट हस्तिनापुरको अपमान भएको बोध भएपछि राजमाता सत्यवतीले आजीवन ब्रह्मचर्यमा रहने प्रतिज्ञा गरेका भीष्म (देवव्रत) लाई भाइ विचित्रवीर्यका निमित्त काशीनरेशकी कन्या माग्न जाने आज्ञा दिइन् । भीष्म त्यहाँ पुगेर हस्तिनापुरको राजाका लागि कुन कन्या लैजाने अनुमति दिनुहुन्छ भनेर शिष्टतापूर्वक माग्दा पनि काशीनरेशले उनको कुरालाई महत्त्व दिएनन् । एउटी छोरी दिएर पठाउन धर्मानुकूल नलागेको, स्वयंवर-सभा बिथोलिएसकेको र अर्को बाटो पनि नदेखेकाले उनले तीनैओटी छोरी लिएर जाने आदेश यसरी दिएका छन् :

यस्तो अवस्थामा मैले एक पुत्री लिएर जाऊ भन्नु धर्मानुकूल देखिँदैन । म एक पुत्रीप्रति न्याय र अर्कीप्रति अन्याय गर्न सकिदैनँ । मातापिताको निमित्त सबै सन्तान बरोबरको महत्त्व राख्छु । यसरी हरण गरी लाने निश्चय भएको यो अवस्थामा मेरा तीन पुत्री नै लिएर जाऊ । स्वयंवर-सभा बिथोलिएसकेको अवस्थामा मसँग अब अर्को मार्ग पनि रहेन । (पृ. ११५)

एउटा राजाका निमित्त आफ्नै पिताले तीनैओटी छोरी सुम्पेर छोरीहरूमाथि ठुलो अन्याय गरेका छन् । अम्बाको शाल्वकुमारसँग विवाह पक्का भएर पनि बाबुले अम्बा शाल्वकुमारकी हुन् भन्न सकेनन् । उनले छोरीको भविष्यको चिन्तै नगरी तीनैओटी लैजाने अनुमति दिएका छन् । पिताजीलाई सङ्कट पर्छ भनेर आफूखुसी वर छान्न हातमा माला लिएर खडा भएका काशीराजकुमारीलाई भीष्मले यसरी आदेश दिएका छन्, “काशीराजकुमारीहरूको निमित्त मेरो एक अनुरोध छ, आ-आफ्ना वरमाला सुरक्षित हस्तिनापुर पुऱ्याउनु । ती वरमालाहरू मेरो भाइ विचित्रवीर्यको गलामा सुशोभित हुनेछन् । हामीले अक्षरशः भीष्मको आदेश पालना गर्ऱ्यौं” (पृ. ११५) । भीष्मको आदेशबमोजिम इच्छा नभए पनि हातमा वरमाला समातेका ती राजकुमारीहरू मालैसित हस्तिनापुर जान तयार भएका छन् । यसरी सबै राजकुमारीहरू भीष्मको आदेशबमोजिम निरीह बन्दै बिनाविद्रोह विचित्रवीर्यको गलामा वरमाला लगाउन खुरुक्क जानुबाट पनि पितृसत्ताका आडमा महिला शरीरमाथि कति ठुलो राजनीति भएको छ भन्ने कुरा स्पष्ट भएको छ ।

हस्तिनापुरका राजा विचित्रवीर्यका अम्बिका र अम्बालिका नामका दुई रानी भए पनि सन्तान नहुँदै अल्पायुमा नै राजाको निधन भएपछि उनकी माता सत्यवती (मत्स्यगन्धा/योजनगन्धा) ले अम्बिकालाई जसरी पनि तिमीले राज्यका निमित्त उत्तराधिकारी दिनुपर्छ भन्ने आदेश दिइन् । अपठ्यारोमा परेकी अम्बिकाले आँसु बगाउँदै पति नै नरहेपछि सन्तान जन्माउन सम्भव छ त भनेर सोधेपछि राजमाताले यसो भनेकी छन् :

मेरो पुत्र विचित्रवीर्य यो धर्तीमा नरहे पनि उसको सम्पत्तिस्वरूप तिमीहरू छौ । तिमीलाई यस सन्दर्भमा ज्ञान हुनुपर्ने हो । पत्नी भन्नु पतिको खेत हो । खेतको मालिक भन्नु पति हो । यसर्थ खेतमा बाली जोसुकैले लगाए तापनि त्यसमा उब्जिएको बालीको स्वामित्व खेत मालिकको हुन्छ । तात्पर्य विचित्रवीर्यका पत्नीहरू, तिमीहरूको देह उनको हो । तिमीहरूका मालिक थिए उनी । यसर्थ तिमीहरूले जन्म दिने सन्तान विचित्रवीर्यकै कहलिने छ । तिमीहरू मात्र बिउ उमार्ने र हुर्काउने अभिभारा लेऊ । (पृ. १४८)

प्रस्तुत पङ्क्तिमा राजमाताले दुवै पत्नी विचित्रवीर्यका सम्पत्ति वा खेत भएकाले खेतमा बाली जोजसले लगाए पनि उब्जिएको बालीमा मालिककै स्वामित्व रहने, श्रीमतीहरूको शरीरमाथि पनि पतिकै अधिकार हुने र जेजसरी जन्माए पनि उनीहरूले जन्माएका सन्तान विचित्रवीर्यकै हुने विचार व्यक्त गरेकी छन् । कहिले सतीले परपुरुषको मुख पनि हेर्नु हुँदैन भन्ने तर पितृसत्ताले आवश्यक ठानेमा विधवालाई समेत परपुरुषको वीर्यबाट सन्तान जन्माउन दबाव दिनु, जन्मेको सन्तानको स्वामित्व पुरुषमा नै रहनु, महिलाको दायित्व त बिउ उमार्ने र हुर्काउनेमा मात्र सीमित रहने विचार प्रस्तुत गर्नुबाट महिला शरीरमाथि भरपुर राजनीति भएको छ ।

मथुरानरेश यदुवंशी शूरसेनले छोरी कुन्तीलाई त्यागेर सानैमा आफ्नै भाइ निसन्तान कुन्तीभोजलाई दिएका थिए । एकातिर उनलाई आफ्नै पिताले त्यागेका छन् भने अर्कोतिर निर्दोष हुँदाहुँदै पनि कुमारी वयमै सूर्यबाट कर्णलाई जन्माएर पाण्डुसँग विवाह गर्नुपरेको छ । मधुमिलन नहुँदै कुन्तीलाई छोडेर युद्धमा हिँडेका पाण्डुले फर्केर आउँदा मद्र नरेशकी छोरी माद्रीलाई लिएर आएपछि उनलाई सौता बेहोर्नुपरेको छ । एकपछि अर्को महत्त्वपूर्ण कुरा गुमाउँदै आएकी कुन्तीले पाण्डु पनि आफ्नो नहुँदै

गुमाउनु परेपछि नारी भन्नु त्याग, समर्पण, सहनशीलता र सुशीलाको अर्को नाम हो भनेर मातापिता र गुरुले भन्नुभएका कुरा यसरी सम्झ्नेकी छन् :

समयले मबाट यस्तो त्याग गराइसकेको थियो, त्यसउपरान्त जुनसुकै प्रिय वस्तु त्याग्न कुनै हिचकिचाहट हुने थिएन सायद । नारी भन्नु नै त्याग, समर्पण, सहनशीलता र सुशीलाको अर्को नाम अर्थ्याउँदै आइएको पनि थियो, मातापिता, गुरुबाट नै । अनि म कसरी भिन्न हुन सक्थेँ ? अनि किन मेरोसामु त्यागलाई अर्थसहित परिभाषित गर्ने तत्परता ? जब एक माताले आफ्नो सन्तान नै त्याग गरिसकेकी छ भने उसको निम्ति अरू त्याग भन्नु सब तुच्छ हुन् । (पृ. २०५)

प्रस्तुत पङ्क्तिमा माताका लागि सन्तान त्यागनु सबैभन्दा गाह्रो कुरा भएको विचार व्यक्त गर्दै ठुलो दुःख बेहोरेको मान्छेलाई त्यसपछि आइपर्ने अन्य दुःख सामान्य लाग्ने विचार व्यक्त गरिएको छ । यसमा कुन्तीको शरीरमाथि पटक पटक छलकपट र बेइमानी गरेर ठुलो राजनीति गरिएकाले उनलाई ठुलो आघात पुगेको छ ।

पाण्डुले कुन्तीमाथि माद्रीलाई ल्याएपछि राजमाता सत्यवतीले पाण्डु धेरै व्यस्त हुने भएकाले कुन्तीलाई सधैं दासीसँग बस्न कठिन हुने अवस्था आउने, माद्रीलाई बहिनीका रूपमा पाएपछि सुखदुःख बाँडेर बस्न सहज हुने भएकाले कुन्तीले गर्व गर्नुपर्ने कुरा गर्दै यसरी सम्झाएकी छन् :

पुत्री ! पाण्डुको व्यस्तता तिमी स्वयम्लाई थाहा भइ नै सक्यो । युद्धमा नरहेको बखत पनि सदा न्याय-निसाफ, राजकाजमा अल्झिरहनु उनी त्यस अवस्थामा तिमीलाई सधैं दासीहरूको मात्रै साथ रहन निककै मुस्किल हुने थियो । तिमी गर्व गर, खुसी मन गर, तिमीले दुःखसुख बाँड्ने समय व्यतीत गर्न बहिनी प्राप्त गरेकी छौ ।' राजमाताले भन्नुभयो । (पृ. २१८)

प्रस्तुत पङ्क्तिमा राजमाता नारी भएर पनि नारीकै वेदना बुझेकी छैनन् । विवाहपछि पतिसँग एक दिन नबसी सौता बेहोर्न पर्नु कुन्तीका लागि सानो पीडा थिएन । यसरी एउटी नारीले अर्की नारीको पीडा नबुझ्ने, लोग्नेले सौता ल्याउँदा पनि खुसी हुनुपर्ने, पीडामा पनि गर्व गर्नुपर्ने कुन्तीको विवशता देखाएर पितृसत्ताको आडमा महिला शरीरमाथि भरपुर राजनीति गरिएको छ ।

मद्र राजकुमारी माद्री आफैँमा एउटी योद्धा र वीराङ्गना भएकीले महाराज पाण्डुसँगै युद्धमा जान चाहेकी छन् । पितामह भीष्मको नीतिमा कुनै पनि नारी युद्धमा जान नसक्ने र आफू पनि कुनै नारीसँग युद्ध नगर्ने कुरा कुन्तीले माद्रीलाई यसरी सुनाएकी छन्, “पितामह भीष्मको नीतिमा न कुनै नारी युद्धमा जान सक्थे न ससुरा आफू नारीसँग युद्ध नै गर्नुहुन्थ्यो । माद्री निराश भइन् । उनी कर्मघरको नियममा चलनुपर्ने थियो” (पृ. २२९) । यसरी जतिसुकै साहसी र वीराङ्गना भए पनि नारी युद्धमा जानुहुँदैन भनेर कर्म घरबाटै रोक लगाइएकाले यहाँ पनि पितृसत्ताको आडमा महिला शरीरमाथि राजनीति गरिएको छ ।

हस्तिनापुर महाराज पाण्डुको आकस्मिक निधन भएपछि राजमाताले पाण्डुकी जेठी रानी कुन्तीलाई संसार त्यागेर सती जानाले स्वर्गको यात्रा तय हुने भन्दै सतीत्वको महिमागान गरेर जिउँदै चितामा जल्न यसरी प्रेरित गरेकी छन्, “राजमाताले हामीतर्फ नहेरी आफ्नो राय राख्नुभयो, परम्परा यही छ । पत्नीभन्दा पूर्व पतिको मृत्यु भएमा पत्नीले पनि संसार त्यागेर पतिसाथ स्वर्गको यात्रा गर्नु भनिन्छ” (पृ. २४७) । यसरी नाबालक छोरा हुर्काउनुपर्ने बेलामा मरेको लोग्नेसँगै जिउँदी श्रीमतीलाई सती जान प्रेरित गरी पतिसँग एउटै चितामा जल्न दबाव दिनु पनि पितृसत्ताको आडमा महिला शरीरमाथि गरिएको राजनीति हो ।

महाराज युधिष्ठिरले महारानी द्रौपदीलाई जुवामा थापेर हारेपछि दुस्शासनले तान्दै, घिसाउँदै, पछाउँदै उनलाई जुवाघर पुऱ्याएको छ । त्यहाँ पितामह, धृतराष्ट्र, महामन्त्री विदुर, कृपाचार्य, द्रोण, मन्त्रीहरू, कुटनीतिज्ञहरू, दुर्योधन, उसका भाइ, शकुनि र कर्ण सबै मूकदर्शक भएर एउटी निर्दोष नारीको चीरहरण हेरेर बसेपछि विवश द्रौपदीले युधिष्ठिरतर्फ फर्केर यसरी आक्रोश व्यक्त गरेकी छन् :

बोल्नुहोस् महाराज । जवाफ दिनुहोस् । यहाँ एक द्रौपदी दाउमा थापिएकी होइन, एक नारी थापिएको हो जुवामा । नारी अस्मिता थापिएको हो । एक राजाले एक रानीलाई पनि दाउमा लगाएको होइन, एक पुरुषजातिले स्त्रीजातिलाई जुवाको दाउमा लगाएको हो । यो सभ्यता र मानवतामाथिको उपहास हो । यो पाञ्चालीको मात्र होइन समस्त नारीजातिको अपमान हो ।
(पृ. ३६५-३६६)

प्रस्तुत पङ्क्तिमा युधिष्ठिरले राजपाट, मणिमाणिक्य सबै जुवामा हारेपछि पत्नी द्रौपदीलाई समेत दाउमा थापेका छन् । यसमा द्रौपदी मात्र जुवामा नथापिएर नारी अस्मिता नै थापिएको, पुरुषजातिले स्त्रीजातिलाई दाउमा लगाइएकाले सभ्यता र मानवतामाथि नै उपहास गरी समस्त नारीजातिकै अपमान भएको उल्लेख गरी महिला शरीरमाथि भएको राजनीतिलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

शक्ति र प्रभुत्वका आधारमा मानव शरीरको प्रयोग

शक्ति र प्रभुत्वका आधारमा पनि मानव शरीरको धेरै प्रयोग भएको पाइन्छ । सत्तामा रहेको वर्गमा शक्ति हुन्छ, अर्थात् शक्ति समय र परिस्थितिबाट प्राप्त अधिकार हो जसले समाज, राष्ट्र र समूहलाई नियन्त्रण गरेर आफ्नो प्रभाव विस्तार गर्न सक्छ (ढकाल, २०६७, पृ. २८) । समाजमा शक्तिसम्पन्नले शक्तिहीनमाथि अथवा अल्पसङ्ख्यकले बहुसङ्ख्यक निमुखामाथि दमन वा सहमतिको माध्यमबाट शासन गरिरहेका हुन्छन् । सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक सबै तह र तप्कामा शक्तिको उपयोग भइरहेको हुन्छ । शक्तिहीनहरूलाई विचारधाराका माध्यमबाट पनि नियन्त्रण गर्ने र दुःख दिने गरिएको पाइन्छ । शक्तिशाली वर्गले आफूअनुकूलका विमर्शहरू/भाष्यहरू स्थापित गरेर तिनैलाई सत्यका रूपमा स्थापित गरी त्यसैका आडमा शक्तिहीनहरूलाई शोषण र दमन गर्दै जान्छन् । शक्तिशाली समूहले कमजोर वा निमुखामाथि आफ्नो प्रभुत्व कायम राख्न सधैं बलको मात्र प्रयोग नगरेर सहमतिमार्फत पनि प्रभुत्वको निर्माण र उपयोग गर्छ भन्ने विचार ग्राम्चीको रहेको छ ।

मानव शरीरमाथि शक्ति र प्रभुत्वको प्रयोग शरीर राजनीतिको अध्ययनीय पक्ष हो । नीलम कार्की निहारिकाको *चीरहरण* उपन्यास शक्ति र प्रभुत्वका दृष्टिले अध्ययनीय रहेको छ । प्रस्तुत लेखमा *चीरहरण* उपन्यासमा नारीपुरुष दुवैका शरीरमाथि शक्ति र प्रभुत्वले केकसरी अष्टेरो स्थितिको सिर्जना गरेको छ ? सत्ताको प्राप्तिको दाउपेचका आधारमा सिर्जना भएको शक्ति र प्रभुत्वबाट नारीपुरुष मात्र होइन स्वयम् राजा, रानी, युवराज, युवराज्ञी समेत प्रभावित भई उत्पीडन सहन बाध्य हुनुपरेको प्राज्ञिक समस्याको समाधान प्रस्तुत लेखमा गरिएको छ । शक्ति र प्रभुत्वका आधारमा मानव शरीरको उपयोगलाई उपन्यासका उद्धरणसहित विश्लेषण गरिएको छ ।

सत्यवतीले डुङ्गा चलाउने क्रममा हस्तिनापुर महाराज शन्तनुसँग भेट भएपछि उनीहरूबिच प्रेमको गाँठो कस्सिँदै जान्छ । एकदिन डुङ्गा थन्क्याएर उनीहरू रथमा वनविहार गर्दै जाँदा उनीहरूबिच शन्तनु सत्यवतीको हात माग्न उनका पिता दासराजकहाँ जाने सल्लाह हुन्छ । पिताजीले आफूलाई दिनुभएन

भने के होला भनेर सत्यवतीले शङ्का व्यक्त गरेपछि, हस्तिनापुर महाराजलाई ज्वाइँ बनाउन पाएपछि किन नदिनु, यस्तो अवस्थामा को खुसी नहोला, राजालाई ज्वाइँको रूपमा पाउनु गर्वको कुरा हो भन्दै महाराजले सत्यवतीको प्रेमी भएरभन्दा राजा भएको दम्भले शिर ठाडो पाउँदै, छाती फुलाएर यसरी बोलेका छन् :

किन राजी नहुनु ? हस्तिनापुर नरेशलाई आफ्ना ज्वाइँ तुल्याउन पाउँदा को हर्षित नहोला ? अर्को कुरा कसको हिम्मत होला नामन्जुर गर्ने छाती फुलाएर उँचो शिर पाउँदै बोल्नुभयो महाराज । मेरो प्रेमी हुनुभन्दा एक नरेश भएको हैसियतले मेरो पति बन्न योग्य भएको भन्ने भाव भल्कने गरी व्यवहार प्रदर्शन गर्दै हुनुहुन्थ्यो । महाराज भएको हैसियतले जुन स्त्री चाह्यो उसलाई पत्नी बनाउन सक्छु भन्ने अहम् भल्कँदै थियो । त्यसले मलाई केही निराश तुल्यायो । (पृ. ६७)

राजा भएकाले जुन स्त्रीलाई चाह्यो उसैलाई पत्नी बनाउन सक्ने रवाफ देखाएर आफू निकै योग्य भएको भाव व्यक्त गरेकाले यसमा राज्यको शक्ति र प्रभुत्वका आडमा मानव शरीरमाथि राजनीति गरिएको छ ।

चेदीराज उपरिचर वसुले आफैँसँग जुम्ल्याहा जन्मेका दाजु मत्स्यलाई दरबारमै राखी आफूलाई जन्मनासाथ त्यागेर निषाद (दासराज) की छोरीको रूपमा हर्किनुपरेको पीडाले जन्मदाताप्रति प्रतिशोध राखेकी मत्स्यगन्धाले आफू कुनै पनि सर्तमा महारानी भएरै छोड्ने अठोट गरेकी छन् । राजा शान्तनु माग्न आउने निश्चित भएपछि उनले आफ्नी आमासँग उक्त कुरा केही समय गोप्य राख्नुपर्ने बताएकी छन् । आफू साम्राज्ञी र पिता दासराज तथा माता हस्तिनापुर सम्राटका सासूससुरा बन्ने, उनीहरूको शिरमा मानसम्मान चुलिएको हेर्ने, हात्तीघोडाको लस्कर लिएर पालकीमा चढेर माइत आउने र सिङ्गो गाउँ तथा त्यस वरपरका नगरवासीहरूले दर्शक भनेर हेरून् भन्ने चाहना यसरी व्यक्त गरेकी छन् :

माता, केही समय हामीमा मात्र सीमित रहून् यी सबै यथार्थ । हजुर मेरी माता मात्र होइन सखी पनि हो । माता म त्यो दिनको प्रतीक्षामा छु । मेरा पिता दासराज र मेरी माता सम्राटका सासूससुरा कहलिनहुने छ । म हिजोकी एक काली, हिजोकी एक दुर्घन्धित मत्स्यगन्धा साम्राज्ञी कहलिने छु । हजुरहरूको शिरमा मानसम्मान चुलिने छ । कामना गर्नुहोस् माता त्यस दिनको । म हात्तीघोडाको लस्कर लिएर पालकीमा चढेर माइत आउने छु । म आउँदा पूरा ग्राम र वरपरको नगरवासीसमेत दर्शक भएर हेर्न आउने छन् । (पृ. ७३)

शक्तिशाली हस्तिनापुर राज्यबाट गान्धारीको विवाहका निम्ति प्रस्ताव आएपछि गान्धार राज्यमा सर्वत्र खुसी छाएको छ । आफ्नै गुरु पराशरलाई समेत पराजित गर्ने सर्वश्री धनुर्धर, वीरयोद्धा भीष्मको संरक्षकत्व रहेको उक्त राज्यले सर्वत्र दिग्विजय गरेकाले त्यसको बेग्लै पहिचान भएको र यस्तो राज्यसँग सम्बन्ध जोड्न पाउँदा गान्धारको पनि भाग्योदय हुनुका साथै छिमेकीले हेर्ने दृष्टिकोण नै भिन्न हुने कुरा यसरी उल्लेख गरिएको छ :

गान्धार र गान्धारीको निम्ति यो सुखद प्रस्ताव हो । आफैँमा शक्तिशाली राज्य हो हस्तिनापुर । हस्तिनापुरको सिंहासनमा वीरयोद्धा भीष्मको संरक्षकत्व छ । भीष्मको बाणलाई रोक्न सक्ने यो दुनियाँमा कोही छैनन् । आफ्नै गुरु पराशरलाई समेत भीष्मले हराएका थिए । भीष्मजस्ता सर्वश्री धनुर्धर र उनका शिष्य भतिजहरू छन् । हस्तिनापुरको बेग्लै पहिचान छ । दिग्विजय

गरेका छन् उनीहरूले । अब हस्तिनापुरको शक्तिको आशीर्वाद गान्धारमा पनि पर्ने छ । गान्धार राजकुमारी हस्तिनापुर विवाह गरी गएपश्चात् छिमेकीले हामीलाई हेर्ने दृष्टिकोण नै भिन्न हुने छ । यसर्थ राजकुमारीबाट पितामहाराजको निर्णय सहर्ष स्वीकार होस् । यो गान्धारीको मात्र नभई गान्धारको पनि भाग्योदय हो । (पृ. १६०)

छोरीको भविष्यप्रति संवेदनशील नभई अन्य राज्यबाट आफ्नो राज्यमाथि आइलाग्ने विभिन्न किसिमका खतरा र सङ्कटहरूबाट जोगाउन र अष्ट्यारो पर्दा साथसहयोग पाउने स्वार्थमा केन्द्रित भई राजकुमारी गान्धारीलाई शक्तिशाली राज्यसँगको स्वार्थ हेरेर दृष्टिविहीन धृतराष्ट्रसँग विवाह गरिदिनुबाट शक्ति र प्रभुत्वका आडमा मानवशरीरमाथि राजनीति गरिएको छ ।

कुन्तीसँग विवाह गरेकै दिन मद्रराज्यसँग युद्धमा होमिएका महाराज पाण्डुले विजय प्राप्त गरिसकेपछि मद्रनरेशलाई आत्मसमर्पण गराई राजा र योद्धा सबैलाई जीवनदान दिएर त्यो राज्य हस्तिनापुरमा गाभिने निश्चित भएको थियो । त्यही मौकामा मद्रनरेशले बठ्याइँ गरी आफ्नी योद्धा, राजोचित गुणले युक्त, साहसी बहिनी मद्रराजकुमारी माद्री उपहारस्वरूप पाण्डुलाई सुम्पिएपछि हस्तिनापुरले मद्रराज्य फिर्ता भएको कुरा यसरी व्यक्त भएको छ :

मद्रनरेशको आत्मसमर्पणपश्चात् राजा र योद्धालाई जीवनदान दिई मद्रराज्य हस्तिनापुरमा गाभिनुपर्ने थियो । परन्तु त्यो उपहार स्वीकार भइसकेको अवस्थामा महाराज पाण्डुलाई मद्रराज्य फिर्ता गर्न कर लाग्यो । युद्धमा प्रथमतः आत्मसमर्पण वा सन्धि गर, राज्य बुझाऊ, सन्धि नगरे युद्ध गर, पराजित भए बन्दी होऊको नीति थियो । परन्तु बहिनी माद्रीलाई महाराज पाण्डुलाई सुम्पिएपश्चात् मद्रनरेशको राजमुकुट सुरक्षित थियो । (पृ. २१९)

विवाह गरेकी महारानी कुन्तीसँग मधुमिलन नहुँदै पाण्डुले माद्रीलाई कान्छी महारानीका रूपमा स्वीकार गर्नुपरेको छ । यसरी धेरैजसो राज्यले राजकुमारीहरूको कार्यकुशलता नहेरी, उनीहरूको भविष्यको कति पनि चिन्ता नगरेर आफ्ना राज्यको सुरक्षाकवचका रूपमा उपयोग गरी आफूहरू सङ्कटमुक्त बन्ने छेकबारको रूपमा प्रयोग गरेर शक्ति र प्रभुत्वका आडमा मानव शरीरमाथि राजनीति गरिएको छ ।

सत्ताको दाउपेचमा पाण्डव र कौरवबिच बेमेलको स्थिति कायमै थियो । हस्तिनापुर दुर्योधनलाई दिएपछि लोकको आँखामा छारो हालेर टोपल्ल धृतराष्ट्रले मरूभूमितुल्य खाण्डवप्रदेश भतिज युधिष्ठिरलाई प्रदान गरी त्यसैमा शुभराज्यभिषेक गराए । पाण्डवले खाण्डवप्रदेशलाई सुन्दर इन्द्रप्रस्थ बनाएपछि त्यसमा पनि दुर्योधनको आँखा लागेपछि त्यो राज्य कसरी आफ्नो हात पार्ने भनेर विभिन्न जालप्रपञ्च गरी जुवाको आयोजना गरिएको छ । शकुनिले जालले जित कौरवकै पक्षमा भएपछि युधिष्ठिरले सबै कुरा हारेर अन्त्यमा द्रौपदीलाई समेत दाउमा थापेर हारेका छन् । द्रौपदीले नटरेकाले सजाय भोग्नुपर्ने कुरा गरी दुस्शासन यसरी उनलाई बोलाउन गएको छ :

आउँदाआउँदै उच्च स्वरमा बोल्यो दुस्शासन, किन नखरा पारेर बसेकी ? तँ हाम्री दासी भइसकिस । ल खुरुक्क हिँड् जुवाघरमा ! तेरो जेठो पतिले तँलाई जुवामा हारिसक्यो । तँ अब यो भव्य दरवारको कक्षमा विराज भएर निर्देशन दिइरहने महारानी रहिनस् । तँ हाम्री दासी ।

तँ दासीले युवराज राजकुमारको आदेशको अवज्ञा गर्दा के सजाय हुन सक्छ, थाहा छ ? तँलाई थाहा छ- के सजाय हुन सक्छ तेरो यो अटेरीपनको ? (पृ. ३६२)

दुस्शासनले द्रौपदी आफ्नी दासी भएको, महारानी भनेर निर्देशन दिने हैसियत सकिएको, अब उसले युवराज, राजकुमारहरूको आज्ञा पालन गर्नुपर्ने, अटेरी गरे सजायको भागीदार हुनुपर्ने भनेर द्रौपदीलाई थर्काएर बेइज्जत गरेको छ। यसरी एउटी महारानीलाई शक्ति र प्रभुत्वका आडमा अपमान गरी उनकै शूरवीर पतिहरू, भीष्मपितामह र कुलगुरुलगायत अन्य गन्यमान्य, प्रबुद्ध व्यक्तित्वहरूका अगाडि हुर्मत लिने काम गरेकाले यहाँ मानव शरीरमाथि राजनीति गरिएको छ।

कौरवहरूसँग जुवामा हारेपछि बाह्र वर्ष वनवास र एक वर्ष गुप्तवासको सजाय पाएका पाण्डवहरूले बाह्र वर्ष त बिताए बाँकी एक वर्ष गुप्तवासमा लुकेर बस्दा उनीहरूलाई कसैले चिनिहाल्यो भने बाह्र वर्ष वनमा बिताएको पनि बेकार हुने स्थिति थियो। तसर्थ उनीहरू विराट् राजाको दरबारमा गई महाराज युधिष्ठिर कड्कको नाममा राजाका सेवक, सर्वश्री गदाधर भीम वल्लभको नाममा पाकशालामा खाना पकाउने भान्से, सर्वश्री धनुर्धर अर्जुन गान्धर्व विद्याको सदुपयोग गर्दै नर्तक बृहन्नला, नकुल अश्वमा निपुण भएकाले ग्रन्थिक नामबाट तबेला हेर्ने काममा, नकुल तन्त्रिपाल नामबाट गोशालामा काम गर्ने गोठाला र द्रौपदी विराट् राजाकी महारानीको केशकर्म गर्ने सौरन्धीका रूपमा काम गर्ने कुरा द्रौपदीले यसरी व्यक्त गरेकी छन्, “सर्वश्री गदाधर भीम भान्से वल्लभ बन्नुहुन्छ, सर्वश्री धनुर्धर नर्तक बृहन्नला बन्नुहुन्छ, स्वयम् महाराज युधिष्ठिर कंक बन्नुहुन्छ, नकुल-सहदेव गोशाला र तबेलामा रहन सक्नुहुन्छ भने म सौरन्धी बन्न किन सकिदैन ? फेरि काम आफैँमा ठुलोसानो हुन्न, दक्षता महत्वपूर्ण कुरा हो” (पृ. ४२४)। यसरी राजदरबारमा रहेर राजकाज चलाउनुपर्ने व्यक्तित्वहरू अर्को राजाको दरबारमा नोकरचाकरजस्ता भएर लुकेर काम गर्नुपरेकाले यहाँ पनि शक्ति र प्रभुत्वका आडमा मानव शरीरमाथि राजनीति भएको पाइन्छ।

निष्कर्ष

नीलम कार्की निहारिकाको *चीरहरण* उपन्यास शरीर राजनीतिका विभिन्न कोणबाट अध्ययनीय रहेको पाइन्छ। यस लेखमा पितृसत्ताका कोणबाट महिला शरीर तथा शक्ति र प्रभुत्वका आधारमा मानव शरीरको उपयोग भएको समस्यामा केन्द्रित भई प्रस्तुत उपन्यासको अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ। यस उपन्यासमा पितृसत्ताले गरेको शरीर राजनीतिमा महिला शरीरको अत्यन्त धेरै उपयोग भएको छ। सत्तास्वार्थको दाउपेचमा होस् अथवा महिलालाई वस्तुका रूपमा उनीहरूका चाहना विपरीत प्रयोग गरेर, लेनदेन गरेर लिने सवालमा किन नहोस् उनीहरूलाई नियन्त्रणमा लिई पुरुषको फाइदाको लागि उपयोग मात्र गरिएको छैन महिलाको जीवनलाई मजाकको खेलसमेत बनाइएको छ। शक्ति र प्रभुत्वद्वारा भएको शरीर राजनीतिमा महिला र पुरुष दुवैका शरीरको उपयोग गरिएको छ। यसमा सबैभन्दा बढी भीष्म (देवव्रत) र द्रौपदी (पाञ्चाली) को शरीरको प्रयोग भएको छ भने क्रमशः पञ्चपाण्डव, गान्धारी काशीनरेश, माद्री, शाल्वनरेशलगायतका पात्रहरूको शरीरमाथि पनि धेरैथोरै राजनीति गरिएको छ। पितृसत्ताले गरेको शरीर राजनीतिमा द्रौपदी, कुन्ती, मत्स्यगन्धा, अम्बा, अम्बिका, अम्बालिका, माद्री, सुभद्रा, उलूपीजस्ता नारीको शरीरमाथि राजनीति गरिएको छ। द्रौपदी, कुन्ती, गान्धारी, माद्रीजस्ता नारीका शरीरलाई पितृसत्ता, शक्ति तथा प्रभुत्व दुवै दृष्टिकोणद्वारा उपयोग गरिएको छ। युवराज तथा

राजकुमारहरूलाई राजोचित शिक्षादीक्षा दिएर उनीहरूको राज्य र उत्तराधिकारको समेत चिन्ता व्यक्त गर्ने पिताहरू पनि आफ्नै छोरी, राजकुमारीहरूको जीवनको बारेमा कति पनि चिन्तित र उत्तरदायी देखिँदैनन् । उनीहरूमा भएको क्षमता र कार्यकुशलतालाई राज्यसञ्चालनका क्रममा कुनै स्थान, महत्त्व वा मूल्य दिनु त परै जाओस् पितृसत्ताको आडमा आफू र आफ्नो राज्यमाथि हमला गर्न सक्ने शक्तिशाली राज्यको राजा वा राजकुमारलाई सौतामाथि भए पनि छोरी सुम्पेर आफू सुरक्षित हुने छेकबार बनाई महिला शरीरमाथि राजनीति गरिएको छ । जुनसुकै राज्यका राजाहरू पनि छोरीहरूको भविष्यको कुनै प्रवाह नगरी आफू र आफ्ना राज्यको स्वार्थ र सुरक्षामा उनीहरूको भरपुर प्रयोग गरेका छन् । राजोचित गुणले युक्त भएर पनि छोरी भएर जन्मेकै कारण राजकुमारी गान्धारी, माद्री र द्रौपदीलाई कुनै महत्त्व दिएका छैनन् । शक्तिसम्पन्न राज्य हस्तिनापुरका युवराज तथा कुमारहरूसँग उनीहरूको विवाह गरिदिएर आफू र आफ्नो राज्यलाई बलियो बनाउने काम गरेका छन् । द्रौपदीको जीवन कष्टकर हुनु र उनी अपमानित हुनुमा शक्ति र प्रभुत्व तथा पितृसत्ता सबैले भूमिका खेलेका छन् अथवा यी सबै कोणबाट द्रौपदीको शरीरमाथि राजनीति गरिएको छ । यसरी पितृसत्ताको आडमा होस् वा सत्ता स्वार्थ वा दाउपेचको नाममा प्रस्तुत उपन्यासमा मानवशरीरमाथि अझ धेरै महिलाको शरीरमाथि निकै ठूलो राजनीति गरिएको निष्कर्ष प्राप्त भएको छ ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

- खनाल, रामप्रसाद (२०७६). 'शरणार्थी उपन्यासमा शरीर राजनीति'. *प्रज्ञा ११८*(२), पृ... ।
- खनाल, रामप्रसाद (२०७५). *कृष्ण धरावासीका उपन्यासमा शरीर राजनीति*. अप्रकाशित दर्शनाचार्य शोधप्रबन्ध. त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, नेपाली केन्द्रीय विभाग ।
- ढकाल, मनहरि (२०६७). *शक्ति र राजनीति*, दीक्षान्त प्रकाशन ।
- निहारिका, नीलम काकी (२०७२). *चीरहरण*, साङ्ग्रिला पुस्तक प्रा.लि. ।
- पाण्डे, ज्ञानु (२०६९). नेपाली उपन्यासमा लैङ्गिकता. नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
- पौडेल, शान्ति (२०७७). *पारिजातका उपन्यासमा शरीर राजनीति*. अप्रकाशित दर्शनाचार्य शोधप्रबन्ध. त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, नेपाली केन्द्रीय विभाग ।
- पौड्याल, षडानन्द (२०७७). *नेपाली आख्यानमा शरीर राजनीति*. नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
- भट्टराई, रमेशप्रसाद (२०७७). *सांस्कृतिक (वर्गीय, लैङ्गिक र जातीय) अध्ययनको सिद्धान्त र नेपाली सन्दर्भ*. भुँडीपुराण प्रकाशन ।